

РОЛЬ МІЖКУЛЬТУРНОЇ ТОЛЕРАНТНОСТІ
У ПРОФЕСІЙНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ ПСИХОЛОГАTHE ROLE OF INTERCULTURAL TOLERANCE
IN THE PROFESSIONAL ACTIVITY OF A PSYCHOLOGIST

Стаття присвячена важливому питанню визначення ролі міжкультурної толерантності в професійній діяльності психолога. Автори розглядають поняття міжкультурної толерантності з позицій соціологічного підходу, акцентуючи увагу на важливості цієї якості як складової професійної компетентності сучасного психолога. Толерантність – доволі широке поняття, яке включає терпиме ставлення до відмінності інших: до статі, до віку, до роду занять тощо. Розширенню наших знань про термін «толерантність» дає звернення до інших мов, зокрема, автори аналізують значення цього поняття в іспанській, французькій, арабській мовах. Автори стверджують, що зважаючи на контингент клієнтів психолога, який складається з представників різних соціальних, національних, етнічних та культурних груп, психолог має бути, перш за все, сам орієнтований на толерантне ставлення до клієнтів, а по-друге, своєю діяльністю залагоджувати конфліктні ситуації; демонструвати шляхи толерантного ставлення до інших; давати настанови, поради, рекомендації; програвати та проживати разом з клієнтом ситуації, які демонструють нетолерантне ставлення задля їх подальшого уникнення. Спираючись на дослідження вчених, проаналізовано поняття негативної та позитивної толерантності, зосереджено увагу на специфіці роботи психолога. Поняття міжкультурна толерантність розглядається у взаємозв'язку з поняттям міжкультурна комунікація. Зроблено висновки про те, що у діяльності психолога важливим є момент усвідомлення приналежності клієнтом його самого та інших людей по спілкуванню до різних культур, а звідси – обрання відповідної манери поведінки, стилю в спілкуванні, невербальних засобів. Одним із завдань психолога є допомога клієнту у пошуці приналежності до соціальної, національної, конфесійної, психологічної, гендерної та інших типів ідентичності через усвідомлення своєї відмінності.

Ключові слова: діяльність психолога, компетенції психолога, міжкультурна толерантність, професійна діяльність, толерантність.

The article is devoted to the important issue of determining the role of intercultural tolerance in the professional activity of a psychologist. The authors consider the concept of intercultural tolerance from the standpoint of a sociological approach, emphasizing the importance of this quality as a component of the professional competence of a modern psychologist. Tolerance is a rather broad concept, which includes a tolerant attitude towards the otherness of others: gender, age, occupation, etc. The expansion of our knowledge about the term «tolerance» gives an appeal to other languages. Taking into account the contingent of clients of the psychologist, which consists of representatives of various social, national, ethnic and cultural groups, the psychologist must, first of all, himself be oriented towards a tolerant attitude towards clients, and secondly, resolve conflict situations by his activities; demonstrate ways of tolerant attitude towards others; to give instructions, advice, recommendations; lose and live together with the client in situations that demonstrate an intolerant attitude in order to avoid them further. The authors analyze the concept of negative and positive tolerance, focusing on the specifics of the psychologist's work. The concept of intercultural tolerance is considered in relation to the concept of intercultural communication. It was concluded that in the work of a psychologist, it is important for the client to realize that he and other people belong to different cultures, and hence the choice of the appropriate manner of behavior, communication style, and non-verbal means. One of the psychologist's tasks is to help the client find belonging to social, national, religious, psychological, gender and other types of identity through awareness of their difference.

Key words: activities of a psychologist, competencies of a psychologist, intercultural tolerance, professional activity, tolerance.

УДК 159.9:316.6:316.4
DOI <https://doi.org/10.32782/2663-6085/2024/73.37>

Резван О.О.,

докт. пед. наук, професор,
завідувач кафедри психології,
педагогіки та мовної підготовки
Харківського національного
університету міського господарства
імені О.М. Бекетова

Долгопол О.О.,

канд. пед. наук, доцент,
доцент кафедри психології,
педагогіки та мовної підготовки
Харківського національного
університету міського господарства
імені О.М. Бекетова

Постановка проблеми у загальному вигляді. Сучасний світ прагне до розширення взаємозв'язків, взаємопізнання, а на основі них – до взаєморозуміння та взаємозбагачення культурної, етичної, релігійної спадщини. Це бажання реалізується у збагаченні міжкультурних контактів, усуненні мовних бар'єрів, вихованні плюралізму думок на основі права бути інакшим в уподобаннях вибору творів мистецтва, музики, літератури, спорту, традицій, культурних звичаїв тощо. Сьогодні, коли суспільство швидко стирає кордони між расами, національностями, ґендером, освітою, у професійній діяльності психолог часто мусить допомагати клієнтам вирішувати питання, що стосуються міжкультурної

толерантності. Щоб відповідати подібним запитам, сам психолог має бути готовим до життя в полікультурному світі: бути толерантним, поважати духовні надбання різних народів, знатися на культурі міжнаціональних взаємин, усвідомлювати своє культурне «Я» як неповторне явище, володіти методичним інструментарієм протидії насильству та боротьби зі стереотипами, мати технології протидії етнічним та релігійним конфліктам тощо. Психолог, який практикує як в Україні, так і за кордоном, повинен розумітися на особливостях поліетнічного та полікультурного світу. Визначення ролі міжкультурної толерантності в професійній діяльності психолога є важливим питанням, вирішення якого дозволить окреслити

необхідні для формування даної риси прийоми, методи та технології у навчанні психологів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Вирішення проблеми міжкультурної толерантності лежить у площині філософії, соціології, педагогіки, психології.

Відомо, що у філософії сформувалося кілька течій, які по-різному підходять до вивчення цієї проблеми: М. Бахтін, В. Біблер, В. Саф'янов та ін. дотримувалися діалогічний напряму; К. Апель, Ю. Хабермас, М. Хайдеггер, К. Ясперс та ін. орієнтувалися на комунікативний; Л. Буєва, М. Каган, О. Потебня та ін. пропонували динамічний; П. Грайс, Дж. Остін, Дж. Серль та ін. притримувалися прагматичного напряму.

У педагогічних дослідженнях так само вирізнялися кілька течій: А. А. Бурлакова, К. М. Вентцель, М. Ганді, Н. Ю. Єрмолаєва, Н. І. Климова, А. Г. Козлова, К. В. Льодянкіна, О. А. Луценко, В. Г. Маралов, В. А. Сітаров, Е. В. Шахторіна дотримуються педагогіки та психології ненасилля; у різні часи О. Г. Асмолов, О. М. Байбаков, Г. Л. Бардієр, Я. А. Береговий, М. М. Боритко, О. Ю. Клепцова, І. А. Соловцова, В. В. Шалін та ін. виголошували ідеї педагогіки і психології толерантності.

Підтвердженням актуальності теми виховання міжкультурної толерантності у дітей та молоді є публікації вітчизняних науковців О. В. Безкоровайної, О. В. Волошиної, О. А. Гриви, Я. В. Довгополової, О. Т. Зарівної, Л. Ф. Лозинської, О. С. Матієнко, Л. Ю. Москальової та ін. Для нашого дослідження важливими є ідеї І. О. Білецької, Н. В. Захарчук, С. Бурова та ін. У площині проблематики нашого дослідження важливими є думки, висловлені у наукових публікаціях О. Дарморіз [3], Ю. Малинки [8], І. Єрастової-Михалусь [6], І. Козубовської [8] та інші матеріали, присвячені загальним питанням міжкультурної толерантності та її вихованню у студентської молоді.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Підготовка фахівців будь-якої галузі неможлива без їхнього усвідомлення того, що взаємодія у професійній сфері відбувається у контексті міжкультурної толерантності. Уникнути зв'язків із представниками інших національностей, релігій, культур у сучасному світі неможливо. Освітній процес майбутніх психологів має ґрунтуватися на усвідомленні здобувачів вищої освіти потреби формування міжкультурної толерантності як професійно значущої риси, необхідної для встановлення міжкультурних зв'язків з клієнтами. Аналіз наукової літератури, освітніх програм, за якими виші готують психологів, та власний досвід роботи авторів зі здобувачами вищої освіти за спеціальністю 053 Психологія дають можливість дійти до думки, що однією із наскрізних ліній у підготовці майбутніх фахівців-психологів має бути формування міжкультурної

толерантності. На сьогодні українська психологічна наукова література має незначну кількість досліджень з окресленої проблеми. Так, наразі існує кілька досліджень про формування міжкультурної толерантності в учнівської та студентської молоді, зокрема, у студентів-економістів (І. Б. Єрастова-Михалусь) та філологів (І. Гончарова), та зважаючи на специфіку фаху психолога, є потреба розглянути поняття «міжкультурна толерантність» у професійній діяльності саме цього спеціаліста.

Мета статті – дати визначення поняття «міжкультурна толерантність» та проаналізувати її роль у професійній діяльності психолога.

Виклад основного матеріалу. Серед запитів, з якими звертаються за допомогою до психолога нерідко трапляються такі, що пов'язані з упередженим ставленням до клієнтів щодо віку, релігійних вірувань, раси, стану здоров'я. Нерідко перед психологом постає завдання допомогти розв'язати міжкультурний конфлікт. У деякій мірі під час сенсу психолог виступає вихователем толерантного ставлення представників міжкультурної взаємодії, тому поняття «міжкультурна толерантність» має чітко окреслені обрії в професійній діяльності психолога.

На нашу думку, поняття «міжкультурна толерантність» по відношенню до професійної діяльності психолога доцільно розглядати з позицій соціологічного підходу, тому що специфіка роботи фахівця лежить у площині взаємодії різних соціальних груп, міжнаціональних, міжетнічних та міжкультурних контактів. Відповідно до зазначеного підходу є потреба проаналізувати сам термін «толерантність» та визначити його смислові акценти в діяльності психолога. Варто зазначити, що поняття набагато ширше, ніж «терпимість та розуміння усіх точок зору на сучасну ситуацію» [1]. Розширення значення цього терміну знаходимо в тлумаченнях різних мов, наприклад, іспанська доповнює загальновідоме поняття важливою здатністю «визнавати відмінність від власних ідей чи помислів» [12], з французької черпаємо таке важливе «ставлення, під час якого людина визнає, що інші можуть думати чи діяти інакше, ніж вона сама» [12], широкого розуміння це поняття набуло в арабському світі, де його трактують як «прощення, милосердя, м'якість, терпіння, чуйне ставлення до інших» [12]. Тож, як бачимо, доволі нове для української мови слово-поняття в інших мовах народів закріпилося давно і чітко; воно набагато глибше за поняття «терпимість».

Важливість терміну «толерантність» у 1995 році визнала ЮНЕСКО, підкресливши, що «толерантність ... створює можливість для досягнення миру, сприяє переходу від культури війни до культури миру» [4], що в ситуації українського сьогодення набуває реальних обрисів.

У контексті нашого дослідження цікавою є думка С. Бутова про існування двох підходів до розуміння толерантності. Відповідно до характеристики цих підходів, робота психолога у подоланні мультикультурної нетерпимості клієнта має орієнтуватися на те, щоб він перейшов з негативної толерантності до позитивної, тобто від «ігнорування того, що нам не подобається або є не звичним для нас в іншій людині» до «намагання зрозуміти, дослідити світ іншої людини». У цьому поділяємо думку автора про те, що «це є шлях до внутрішнього збагачення» [2], додамо лише, що цей шлях як для клієнта, що звернувся з відповідним запитом, так і для самого психолога. На жаль, у сучасному українському суспільстві ще часті випадки прояву расизму, антисемітизму, міжнаціональної, міжетнічної та міжконфесійної ворожнечі, подолання яких – це робота психолога. Отже, впровадження засад толерантності має стати одним із пріоритетних у його професійній діяльності.

Уміння психолога вести сеанс у культурно-комунікативному річищі, з використанням можливостей невербальної комунікації, враховувати характерні культурні особливості комунікантів, при цьому співвідносити себе з певною національністю, що має культурні традиції – ці та інші компетентності розкривають сутність міжкультурної толерантності.

Розгляд поняття «міжкультурна толерантність» неможливий без з'ясування сутності дефініції «міжкультурна комунікація». Як слушно зазначає О. Дарморіз, характерною рисою міжкультурної комунікації є «усвідомлення відмінності самого партнера по комунікації, а також відмінності його мотивацій, інтенцій, фонових знань, коду (мови, жестів, символіки, умовних знаків, тощо)» [3]. У діяльності психолога важливим є момент усвідомлення приналежності клієнтом його самого та інших людей по спілкуванню до різних культур, тобто «усвідомлення один одного як «чужого», а також усвідомлення власної приналежності до визначеної національної культури» [7]. Робота психолога часто спрямована на пошук клієнтом своєї приналежності до соціальної, національної, конфесійної, психологічної, гендерної та інших типів ідентичності через усвідомлення інакшості, відмінності від інших. Разом з тяжінням до об'єднання задля мирного співіснування важливо зберегти та за можливості інтегрувати унікальну культуру кожного етносу, його мову, звичаї, традиції, колективні уявлення, ціннісні орієнтації. За визначенням Ю. Малинки, «міжкультурна комунікація – це процес взаємного зв'язку та взаємодії представників різних культур. Це специфічна суб'єкт-суб'єктна взаємодія, у якій відбувається обмін інформацією, досвідом, вміннями й навичками носіїв різних типів культур» [9], часто психолог у цій взаємодії

виступає посередником у розв'язанні складних міжкультурних непорозуміннь та конфліктів. У цьому контексті слушною є думка І. Козубовської та М. Бабінець про розширення самого поняття «міжкультурна взаємодія», у яке варто вкладати не лише знання іноземної мови і наявності відповідних іншомовних умінь спілкування, але культуру спілкування, яка передбачає, насамперед, «толерантне ставлення до співрозмовника, який є представником іншої країни, де панують інші звичаї і традиції, інша ментальність» [8].

У продовження роздумів про міжкультурну толерантність хочемо навести думку Ю. Малинки, яка говорить, що компроміс – це найкращий з результатів міжкультурної взаємодії індивідів, адже він означає згоду на розуміння відмінностей між власними цінностями та аналогічними цінностями іншого [9]. Досягненню компромісу у різноманітних конфліктних ситуаціях міжконфесійного, міжетнічного, міжгендерного та інших аспектів присвячена діяльність психолога. Робота психолога пов'язана з визнанням «взаємодіючими сторонами одне одного в якості рівноправних учасників спілкування, відносини між якими повинні будуватися на принципах довіри, поваги, доброзичливості, рівності і свободи вибору. З відгуків практикуючих психологів відомо, що досягти розуміння клієнтом невторчання в справу іншого, збереження його суверенітету та самостійності в судженнях, звичках, поведінкових формах тощо є одним із найскладніших завдань, адже більшість людей звикла втручатися і намагатися змінити уклад життя інших без їх на те дозволу.

Психолог має знати такі тонкощі психічної організації представників різних культур як переважаючий тип темпераменту, схильність до агресії, здатність йти на компромісні рішення, дружлюбне чи вороже ставлення до чужої культури тощо.

С. Сошенко розкриває сутність двох форм вияву толерантності, що мають важливе значення у кар'єрі психолога – зовнішню і внутрішню. На думку дослідниці, зовнішня толерантність (до інших) виявляється «у формі переконання про те, що інші люди можуть мати власну позицію; здатності спостерігати речі з інших точок зору, з урахуванням різних факторів» [11]. Внутрішня толерантність (до невизначеності) – це здатність до прийняття рішень і роздуми над проблемою, навіть якщо невідомі всі факти і можливі наслідки, здатність витримувати напруження кризових станів [11]. Йдеться про спроможність надавати допомогу іншим у формуванні міжкультурної толерантності та здатність самому психологу розбиратися у ситуаціях, що свідчать про різність особистостей на міжкультурному рівні.

Міжкультурна толерантність – важлива якість майбутнього психолога. Вона залежить від ступеню сформованості та вияву ціннісних орієнтацій

особистості: від її установок, спрямованості на самовдосконалення та самоактуалізацію. У науковій літературі [10] розглядають три її компоненти:

– емоційний – стійкі почуття індивіда до різних об'єктів і особливостей взаємодії з ними;

– когнітивний – уявлення індивіда про толерантність, усвідомлення ідеї толерантної комунікації, її відповідність моральним принципам;

– поведінковий – реалізація ціннісних орієнтацій, певних знань особистості у життєвих ситуаціях.

У підготовці психолога до майбутньої професійної діяльності ці компоненти реалізуються в освітній програмі, яка передбачає опанування так званими фоновими знаннями, які поділяються на соціальні (інформація з проблеми обговорення, яка відома всім учасникам спілкування ще до початку отримання мовленнєвого повідомлення), індивідуальні (інформація, яка відома тільки окремим учасникам до початку їх спілкування) та колективні (інформація, яка відома всім членам певної соціальної, професійної сукупності людей, які володіють спеціальними знаннями в певній галузі, у нашому випадку – усім психологам).

Маємо припущення, що лише за наявності полікультурного простору можливе формування міжкультурної толерантності. Підтвердженням цьому є життя в українських мегаполісах (Київ, Харків, Львів, Одеса, Дніпро), де співмешкає різні за національністю, расовою приналежністю, етнічним походженням більше мільйона людей.

Розглядаючи міжкультурну толерантність, варто зупинити увагу на понятті «інтолерантність» яке включає негативне, вороже ставлення до особливостей культури іншої соціальної групи, до інших соціальних груп загалом або до окремих їх представників. За останній період психологічні служби та окремі психологи, які проводять індивідуально-консультативну роботу, відмічають у клієнтів агресію і несприйняття інших через те, що вони інакше виглядають, думають, вчиняють [10]. Поступове формування нетерпимості призводить до прагнення панувати, домінувати над іншим, а це небезпечно тим, що може породжувати думку про знищення інакшних, що сьогодні бачимо, на жаль, на прикладі як окремих індивідів, так і цілих народів. Тож роль психолога у формуванні міжкультурної толерантності можна порівняти з функціями миротворця, який домагається усвідомлення і визнання інакшості всіма, хто є інтолерантним.

Висновки. Для нашої країни як поліетнічної держави, яка обрала євроінтеграційний курс розвитку, поняття «міжкультурна толерантність» наразі перебуває на гребені актуальності як в політичній, соціальній, так і в освітній площині. Формування толерантного до відмінностей в поглядах на важливі питання співіснування суспільства – завдання не окремого підприємства, закладу, регіону, а всієї

держави. Міжкультурна толерантність – важлива і необхідна риса психолога, яка обіймає набагато ширшу площину, ніж терпимість. У професійній діяльності психолога ця риса реалізується в умінні сприймати, відчувати, розуміти відмінності в релігійних поглядах, соціальних орієнтирах, гендерних стереотипах, національних та расових відмінностях, що конкретизуються у виборі стилю поведінки, вербальних та невербальних засобів, способу життя тощо. Психолог сам має володіти зазначеною рисою задля того, щоб відповідними діями допомогти долати труднощі сприйняття відмінностей, що виникають у клієнтів на міжкультурному рівні, вміти пояснити сутність та причини таких явищ, відповідно, надати кваліфіковану психологічну допомогу в розв'язанні окреслених проблем. Перспективним напрямом для подальшого дослідження може бути конкретизація переліку компетентностей майбутнього психолога на основі аналізу освітніх програм та вивчення можливостей освітніх технологій для формування міжкультурної толерантності психологів.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Актуально, толерантність! / За ред. Я. Пилинського. К.: Стило, 2008. 48 с.
2. Буров С. Права людини та толерантність. *Мультиверсум*. 2005. № 51. С. 75–81.
3. Дарморіз О. Толерантність у сфері міжнаціональної культурної комунікації. URL: <https://ena.lpnu.ua:8443/server/api/core/bitstreams/64633e86-0fad-4b7c-b77c-cec22b4262a2/content>
4. Декларація принципів толерантності ЮНЕСКО: Міжнародний документ від 16.11.1995. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_503
5. Євтух В. Б., Трощинський В. П., Аза Л. О. Міжетнічна інтеграція: Постанова проблеми в українському контексті : навч. посіб. К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2003. 58 с. URL: <https://enpuir.npu.edu.ua/handle/123456789/356>
6. Єрастова-Михалусь І. Б. Педагогічна проблема формування міжкультурної толерантності у майбутніх магістрів з економіки. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка*. 2015. Вип. 1. С. 186–189. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VZhDU_2015_1_38
7. Захарчук Н. В. Філософсько-соціологічний аспект категорії «толерантність» та її роль у міжкультурній комунікації. *Вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут»*. Філософія. Психологія. Педагогіка. 2012. № 3. С. 23–28. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKPI_fpp_2012_3_6
8. Козубовська І. Толерантність як важлива умова успішної міжкультурної взаємодії. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: Педагогіка. Соціальна робота. 2013. Вип. 29. С. 239–242. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvuiped_2013_29_71
9. Малинка Ю. Г. Толерантність як результат міжкультурної комунікації в умовах глобалізації. *Вісник*

Національного авіаційного університету. *Філософія. Культурологія*. 2012. № 2. С. 123–127. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnau_f_2012_2_33

10. Сенченкова Т. Комунікація як чинник діалогу культур. *Держава і суспільство*. С. 379–384. URL: <http://www.scribd.com/doc/53461757/%D0%9A%D0%9E%D0%9C%D1%83%D0>.

11. Сошенко С. М. Професійні якості як чинник успішності майбутнього психолога. *Педагогічний процес: теорія і практика*. 2014. Вип. 1. С. 126–130. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/prpt_2014_1_21

12. Толерантність різними мовами : матеріали Відділу освіти. URL: <http://osvita-selid.ucoz.ua/load>